

PIISTAOJA TÕUARETUSLIK VÄLJUND

O. Saveli

Th. Pool kirjutab oma 1924. a. väljaande "Hollandi kari ja selle tõuparandus Eestis" eessõnas: "Eestis on välja kujunenud 3 weisetõugu, mis tegelikkude karjakasvatajate kui ka riigi poolt tunnustust on leidnud, ja mille paranduse kallal sihikindlalt tööd tehakse. Wastavalt sellele on tekkinud ka kolm iseseisvat tõuparanduse seltsi, kelle kätte pääasjalikult tõuparanduse tegelik töö on koondatud, kuna riik ainult krediitide ja tarwiliste korraldustega tõuseltside algatust ja tööd toetab."

Käsitledes mustakirjute veiste levikut ja sissetoomist Eestisse märgib, et "kui arvesse ei võta Wiru maakonna Püssi mõisa toodud üht pulli ja 7 lehma (Bericht der Rig. Ges. für Geschichtskunde 1906), asutati esimene hollandi kari, mille kohta kindlad andmed olemas, 1836. a. kindral parun Meyendorffi poolt Kumma mõisas, Põhja-Harjumaal, sellele järgnev – 1843. a. Wirumaal Kukruse mõisas".

Ankeetküsitluste järgi oli mustakirjut karja Põhja-Eesti mõisates 1894. a. 43%, 1919. a. 69%, Lõuna-Eestis vastavalt 24% ja 42%.

1894. a. otsustab Eestimaa suurpõllumeeste selts aretada ainult musta-valgekirjut karja ja samal aastal asutatakse krahv Keyserlingi algatusel "Stammbuch für Estländische Ostfriesen und Holländerzucht". 1896–1914 võeti tõuraamatu 18 aastakäiku 625 pulli, 7924 puhtaverelist ja 2114 segaverelist lehma, kokku 10 663 veist.

1901. a. tekib Liivimaal "Verband Livländischer Ostfriesen-Holländer Züchter". 1901–1914 võeti tõuraamatu 14 aastakäiku 1051 pulli, 15 576 puhtaverelist ja 12 834 segaverelist lehma, kokku 29 461 veist (viimaste hulka kuuluvad ka Lätimaa loomad).

Seoses Eesti ja Läti riigi loomisega tuli muuta ka tõuaretuse organisatsiooni. 1920. a. algul asutati Eesti Hollandi-Friisi Karjakasvatajate Selts, mille ülesandeks seati musta-valgekirju karja arendamine Eesti Vabariigi piires. Juhatuse esimehena töötas 20 aasta jooksul Th. Pool.

Väljaande "Hollandi kari ja selle tõuparandus Eestis" 76 leheküljel esitab Th. Pool seltsi põhikirja, ülevaate tegevusest ning mitmed nimekirjad tõuraamatusse võetud veiste kohta, pullijaamade nimestiku jpm. Tagakaane siseküljel pakutakse müüa puhastverd hollandi tõugu sugupulle ja lehmvasikaid Tori-Piistaojalt Pärnumaal, kus omanikeks on Mart ja Theodor Pool. Kari on 1910. aastast kontrolli all ja 1923/24 oli 21,1 aastalehma, kelle piimatoodang oli 8623 naela ja võirasvatoodang 294,55 naela.

Järgnevalt Th. Pooli andmeid ja seisukohti 1940. a. Agronoomia äratrükist "Tulemusi ja kogemusi hollandi-friisi karja tõuaretusel Piistaojal".

Esimene dokument hollandi tõugu loomade soetamise kohta Piistaojale kuulub 1889. aastasse, kui Mart Pool ostis Taali mõisast pullvasika 7 rbl. ja 20 kop. eest. 1906–1909 tehti "proovilüpe" kord kuus kümnendikosadesse jaotatud toobimõõduga, arvatati kuu- ja aastatoodangud. Alates 1909. a. asutati esimene talupidajate karjakontrollühing Väandras ja sellest ajast on kontrolli tehtud siiani. Pidevalt osteti juurde mustakirjuid veiseid.

Teadlik tõuaretus algas 1913. aastast, mil vene teadlase prof. Liskuni õhutusel ja Th. Pooli eestvõttel võeti suund maakarja aretamisele. 1915. aastal osteti uus maatõugu pull. Kuid piimatoodang hakkas langema. Soomest ei saanud pulle osta, sest sõja tõttu oli piir kinni. Selline aretussuund kestis 1918. aastani, mil tehti uus pööre ja osteti Audru lähedalt Uue-Võidu mõisast pull Erik H 147. Järgmine pull Vottele H 887 osteti juba Hollandist Schaapi nõuandel 1923. aastal. Teda kasutati 1930. aastani ja edasi 4 aastat Tähtvere riigimõisas. Ka Piistaojalt müüdi Vottele tütreid teistesse karjadesse. Siit algas tõumaterjali ränne Piistaojalt mujale Eestimaale, aga samas suurenes oma karja jõudlus. Nii ületati 4000 kg piir juba 1926/27. ja 5000 kg piir 1929/30. a. Piima rasvasisalduse 4% piir ületati 1937/38. a.

Töös on asjalikult käsitletud tüüpi, kehaehitust, värvuse kirja, kehamassi, laktatsiooni kulgu, iseloomu, masinlüksist tingitud ülesandeid tõuaretusele. Masinlüksile mindi üle 1937/38. ja 1938/39. aastal, mis tingis paljude lehmade praakimise, kuid sellega paranes lehmade koosseis.

Piistaojal alustati pullide hindamist tütarde ja emade võrdluse alusel, mille kogemus võeti üle arvatavasti Hollandist. Loomuliku seemenduse (paarituse) puhul on nimetatud meetod ainukesena kasutatav. Andmete statistiline analüüs Piistaojal oli kinnitanud, et kui lehmik poegib 2 a. 4 k. kuni 2 a. 6 k. vanuselt ja laktatsioon kestab 350–360 päeva, saab temalt toodangu, mis võrdub 250-kordse maksimaalse päevalüpsiga; kui aga laktatsioon kestab kuni 320 päeva, siis 225-kordse maksimaalse päevalüpsiga.

Iseseisev väljaanne "Tulemusi ja kogemusi hollandi-friisi karja tõuaretusel Piistaojal" osutus Theodor Pooli tõuaretusalase elutöö kokkuvõtteks. Toome siinkohal tema poolt formuleeritud 20st punktist neli.

1. 23-aastase (1918–1940) tõuaretustöö tagajärjel on Piistaoja kogu karja (28–30 lehma) keskmine piimajõudlus tõusnud 2000 kg-lt 5000–5500 kg-le.

2. Piima rasvasisaldus on tõusnud karja keskmiselt 3,4–3,5%-lt 3,8–4,0%-le.

3. Lüpsilehmade eluskaal on tõusnud aretusaja kestel 375–400 kg lehmalt karja keskmise 530–550 kg-ni; täiskasvanud lehmadel 550–600 kg-ni, ilma et eluskaalu tõusu tõuaretusel eriti rõhutatud oleks.

4. Friisimaalt imporditud pullide või nende otseste järglaste järjekindla kasutamise tagajärjel on tõusnud ka loomade varavalmivus. Vasikad sünnivad Piistaojal normaalselt 7–10 päeva varem kui aretuse algul.

Kui võtta kokku Th. Pooli osa tõuaretuses, siis on kahtlematult tähtsad tema isikuomadused – hea kontaktivõime, võõrkeelte oskus (saksa, vene, inglise), ladus kõne- ja kirjakeel, aga selle aluseks oli suur praktiline kogemus oma talust ja võime analüüsida teiste karjade tulemusi. Näiteks valis ta järgmiseks aretuspulliks Lindbergi (osteti Hollandist koos Atleediga). Huvitavalt arutleb Th. Pool pulli puudusi ja häid omadusi: “Nii esineb Atleedi järglaste seas – muidu igapidi laitmata loomadel – esimeste jalgade sisseloopimist käimisel. See on viga, mis Atleedil endal olemas. Sama peab ütlema 1941. aastal Piistaojal sugupullina kasutusele tuleva Hollandist imporditud pull Lindbergi järglaste juures võrdlemisi raske pää (rasked sarved) ja ülekaalus valge värvuse kohta. Mõlemad on muidugi ebasoovitavad – värvus küll ainult selles mõttes, et raskendab vasikate müüki ja alandab nende hinda. Kuid seepärast ei saa ega tohi Lindbergi Piistaojal kasutamata jätta, kuna:

1. Ta on juba proovitud pull, kelle järglaste ilme teada.

2. Nagu näitavad Viisul saadud Lindbergi järglased, viimased tüübilt ühtuvad täiesti Piistaoja karja tüübiga.

3. Sama Viisu järglaste põhjal pull Lindberg omab hää piimahulga pärandamisvõime kõrval eriti tugeva võime tõsta oma järglastes piima rasva-%.”

1941. aastal toodigi Lindberg Viisust Piistaojale. Nüüd loeme teda eesti mustakirju tõu esiisaks. Ta andis arvukalt poegi, kelle järglased olid kasutusel paljudes karjades ja palju pulle jõudis 1950ndate lõpust alates kunstliku seemenduse jaamadesse. Veel 1970ndate lõpus käisid pulliostjad NSV Liidu avarustest otsimas L-algustähega (Lindbergi liini tähis) noorpulle. Lindbergi tütar Kilik (s. 1944) oli Eesti eluajatoodangu rekordlehm 87 tonniga kuni Mirvik 1974. aastal selle ületas. Kilgi ja tema tütarde pojad tunnustatud pullidelt jõudsid seemendusjaamadesse, kust levitati Piistaoja genofondi Eestis ja endise NSV Liidu piirkondadesse. Eesti Vabariigi 1. perioodil müüdi 225 tõupulli ja 93 lehma (Metsaalt, 1990).

14. juunil 1941. aastal lõppes Theodor Pooli töö Piistaojal, kui ta koos perega viidi sunniviisiliselt Siberisse. Tema tööd jätkas 30 aasta jooksul Edgar Keevallik. Tema nimega on seotud kunstliku seemenduse esimesed katsetused Eestis 1938/39. aastal Kuusiku riigimõisas, kus sündisid esimesed vasikad. Aga E. Keevalliku põhitöö algas Piistaojal tõukarja päästmisega sõja ajalust. Tänu sellele oli sõjajärgsel perioodil Eestis väärtuslik veisekari, kus võis kasutada importpulle, kelle järglased tõstsid Piistaoja karja aretusväärtust, aga veelgi tähtsam – paljude teiste karjade taset. Pulli ostmise Piistaojalt oli iga tõuaretaja väärtushinnangu taseme näitaja. Isa meenutas, kuidas 1951. aasta märtsis käidi Torist täkku toomas ja põigati sisse ka Piistaojale, et siit 2 pullvasikat osta. Transpordivahendiks olid regi ja hobune.

Alates 1957. aastast algas kunstliku seemenduse jaamade komplekteerimine mustakirjute pullidega ja 1960ndate lõpuks pärines 70% seemendusjaamade pullidest Piistaojalt (Metsaalt, 1990). Seetõttu võib väita, et igas Eestimaa mustakirju karjas on suuremal või vähemal määral Piistaoja karjast pärit geene. 1977. aastal tütarde järgi piimajõudlust parandavateks osutunud 215 pullist pärinesid 108 ehk 50% Piistaojalt.

Aastate jooksul (1943–1999) on Piistaoja karjast müüdnud Eestimaa karjadesse 743 pullikut ja 990 lehmikut ning endise NSV Liidu vabariikidesse 846 pullikut ja 78 lehmikut.

Edgar Keevallik oli aastaid Eesti populaarseim loomakasvataja, mis kinnitab tema tegusust ja häid oraatorlikke võimeid. Kirjamehena jäi ta kahjuks alla Th. Poolile. Kui 1970ndate keskel hakkas Piistaoja vaim väsima, tuli seda turgutama noor energiline juht põllumajanduskandidaat Jüri Kulbin, kes aga varsti edutati põllumajandusministri asetäitjaks. Kahjuks puhkavad mõlemad nüüd juba Metsakalmistul. Edasi jätkas Olev Roosileht ja täna Madis Padari. Piistaoja talust sai Piistaoja katsejaam, Vändra katsejaam, Vändra Veisekasvatuse Katsejaam, siis Vändra katsesovhoos ja lõpuks taas Piistaoja katsetalu. Muutus kui palju.

Vahetunud on solistid, aga kus on orkester ehk Piistaoja vaim? Ei tahaks väita, et tegemist on ühemehe-orkestriga, aga esiviiuldajaks on olnud 45 aasta jooksul rahuliku meelega muhulane (mitte segamini ajada saarlastega) põllumajanduskandidaat Manivald Metsaalt. Kunagi 20 aastat tagasi arutlesime temaga Piistaoja töödest ja tegemistest ning tuli välja, et ta oli ligi 20 korda täitnud seal agronoomi kohustusi. Miks? Agronoomid ei tahtnud kuidagi püsida ja iga lahkumise järel või agronoomi puhkuse ajaks pandi kohustused Manivald Metsaaldi õlgadele. Peale agronoomide on ta koos töötanud mitme loomaarsti (Martin Valdma, Hiljar Pärn, Jaan Tuha, Milvi Riis jt.), kolleegi Jaan Särevi ja teadurite Maimu Särev-Arro, Aza Kulbini ja teistega. Et tegemist on veendunud veisekasvatajaga, kes on õpetanud üle Eestimaa veiste tõuaretust, söötmist, pidamist jpm., võib tema tegevust mõõta veiste põlvkondadega. Ta on üles kasvatanud 9 põlvkonda veiseid, veel natuke vastu pidada ja tuleb ka kümnes. Pullide valik oma karjale ja soovitusel teistele on olnud Manivald Metsaaldi pärusmaa.

Piistaoja tõukarja käekäigu pärast on muretsenud teadlased akadeemikud Adolf Mölder ja Elmar-Ants Valdmann, professorid Leo Vaher, Ants Ilus, Rein Teinberg, käesoleva artikli autor ja arvukalt teisi. Piistaoja karja andmed on olnud aluseks mitme doktori-, ligi paarikümne kandidaadi- või magistriväitekirja koostamisel. Nemed on kandnud siit laiali teadmiste teri üle Eestimaa ja kaugemalegi, kus seemned vastuvõtlikul pinnasel on idanenud.

Piistaojal on tulnud üle elada ka raskeid perioode. Üks tõsisemaid oli 1970...1976, kui tuberkuloosi tõttu tuli välja vahetada kogu lüpsikari. Sellega saadi hakkama siiski oma noorkarjaga, kes kasvatati üles põhikarjast eraldi. Kahjuks hiilis haigus noorpullidega ka tollaegsesse Sakus asuvasse Tallinna KS Jaama. Ka seal hukati 1971...1972 kõik seemenduspullid. Uus pullide koosseis komplekteeriti Kehtnasse, esialgu lehmalauta, kuni ehitati uus seemendusjaam. Selle tulemusena langes järsult Piistaoja pullide osa seemendusjaamades.

1970ndate keskel kritiseeris põllumajandusministeerium tõuaretust, sest lehmade madal produktiivsus pidurdavat sotsialistlike kohustuste täitmist. Ka siin osutus vahekohtunikuks Piistaoja. Koos ELVI teadlastega moodustati 1977. aastal katserühm, kuhu valiti 2. laktatsiooni lõpetanud 10 lehma, kelle piimajõudlus oli 5595 kg piima, 225 kg piimarasva ja piima rasvasisaldus 4,02% (Ilus jt., 1990). Katselehmade söödaratsiooni toitainetesisaldus tasakaalustati, tagati kvaliteetne sööt ja tasemel hooldamine. Need lehmad lüpsid 3. laktatsiooni 9714 kg piima, 431 kg piimarasva ja piima rasvasisaldus tõusis 4,44%ni. Produktiivsuse vahe 4119 kg piima, 206 kg piimarasva ja piimarasvasisalduse vahe 0,42%. Kui arvestada sellest vahest maha lehmade füsioloogilise võime kasv teiselt laktatsioonilt kolmandale ning kolmekordsele lüpsile ülemineku toodangut suurendav mõju kokku 1100 kg, jääb vaheks ikkagi 3 tonni piima lehma kohta, kusjuures 10% tõusis piima rasvasisaldus.

Siit sai järeldada, et:

- juba 1977. aastal oli Piistaoja lehmade toodanguvõime 10 000 kg, aga Eestis keskmisena üle 5000...6000 kg,
- üksnes söötmise parema korraldamisega on võimalik lehmalt saada ligi 3 tonni piima enam, kusjuures söödakulu ühe kg piima kohta väheneb 25%.

Järgijaid on, kuid mitte piisavalt. 1998. kontrollaastal oli Eestis 8 talukarja, kus saadi üle 8000 kg piima, 1999. a. ainult 3. Märgatavalt suurem on karjade arv, kus piimatoodang oli vahemikus 7000...8000 kg: 1998. a. üle 60 ja 1999. a. 45.

Eesti rekordtoodangud kuuluvad Piistaoja lehmadele:

305 päeva piimatoodang 14 743 kg 1987. aastast Nääpsu ja piimarasvatoodang 623 kg 1979. aastast Kolli nimel ning suurima päevalüpsi 64,7 kg andis Nelta 1986. aastal.

Elueatoodangu rekord on Estonia OÜ lehma Eta nimel – 129 648 kg, kuid Piistaoja Nääpsu on 2. kohal 107 708 kg ja Nelta 5. kohal 103 641 kg-ga.

Kõik need näitajad on tõuaretuslikud signaalid Piistaojalt, mis annavad julgustust teistele tõuaretajatele. Kui võrd võrreldakse lüpsikarja piimatoodang välisteguritest, kajastavad üksikaastate toodangulangused. Kui Eesti taasiseseisvus, langes 4 aastaga piimatoodang lehma kohta üle 700 kg ehk 1970. a. tasemele. 1989. a. tase taastus alles 1997. aastaks. Toodangutõus jätkus ka 1998. aastal, kui saadi rekordiline 4766 kg. Kuid järsk piimahinna langus, mis ei võimaldanud osta kontsentraate suuretoodangulistele lehmadele, viis toodangu tagasi 236 kg võrra. Kahjuks ei ole suudetud luua ei majanduses ega veiste söötmisses stabiilsust, mis võimaldaks loovalt teha valikut, et teadlikult suurendada piimakarjade geneetilist potentsiaali.

Täna räägime Theodor Poolist ja Piistaojast. Aeg on selline, et meenutada olnut ja püüda leida sealt õpetust tuleviku jaoks.

Ü. Oll (1990) kirjutas 10 aasta eest: "Saatus on mõnikord saatanlik. ... Just nagu kättemaksuks Eestimaa põllumajanduse edendamiseks tehtud tohutu töö eest tegi Saatan kuklasuga Theodor Pooli elule otsa, kui ta oli vaid veidi üle viiekümne. ... Meie ja järeltulevate põlvkondade kohustus on Theodor Pooli pärandit hästi tundma õppida ja seda kalliks pidada."

Abikaasa Ida koos laste Malle ja Ainiga jõudsid võõrsilt tagasi. Kuid seal kusagil on Theodor Pool uuesti mullaks saanud. Tema vaim on alati siin Piistaojal kohtudes isa Mardiga, kelle puhkepaik on Tori kalmistul. Tema järglased on täna siin. Nendes on peidus oma isa ja vanaisa geenid, mis tagavad Theodor Pooli maisuse veel kauaks.

Kirjandus

Ilus, I., Karis, V., Metsaalt, M., Soo, L., 1990. Suuretoodanguliste lehmade pikaajaline söötmiskatse Vändra Veisekasvatuse Katsejaamas. – Agraarteadus, 1, nr. 4, lk. 443...455.

Metsaalt, M., 1990. Sada aastat karjaaretust Piistaojal. – Agraarteadus, 1, nr. 4, lk. 416...433.

Oll, Ü., 1990. Sada aastat Eestimaa teenekaima põllumehe Theodor Pooli sünnist. – Agraarteadus, 1, nr. 4, lk. 383.

Pärnoja, A., 1990. 1980-ndatel aastatel Vändra Katsesovhoosis kasutatud pullide piimajõudluse päritavusest. – Agraarteadus, 1, nr. 4, lk. 434...443.

Pool, Th., 1924. Hollandi kari ja selle tõuparandus Eestis. – Eesti Hollandi-Friisi Karjakasvatajate Seltsi väljaanne nr. 3, 76 lk.

Pool, Th., 1941. Tulemusi ja kogemusi hollandi-friisi karja tõuaretusel Piistaojal. – Äratrükk ajakirjast Agronomia – 1940, 47 lk.